

ДИКТОГЛОСС ШЕТ ТІЛІНІҢ КОММУНИКАТИВТІ ӘРЕКЕТІНІҢ ТҮРЛЕРІН КІРІКТІРІП ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Нұрғазымова Назерке Маратқызы

nurgazymovanazerke@gmail.com

7M01703 - Шетел тілдері және мәдениетаралық байланыс мамандығының
гамагистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшілер: ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор—А.А.Султангубиева,
ф.ғ.к., қауымдастырылған профессор—А.Х.Хайржанова

Студенттердің шет тіліндегі сөйлеу әрекетінің түрлерін жанжақты дамыту, сондай-ақ тұлғааралық немесе кәсіби шет тілдік қарым-қатынастың делдалы ретінде әрекет етудің қосымша қабілеттерін дамытудан тұратын шет тілін оқытудың қазіргі заманғы инновациялық әдістерінің тенденциясы.

Айта кету керек, сөйлеу әрекетінің түрлерін бір-бірімен үйлестіре оқыту мәселесі мүлдем жаңа емес. Жалпыеуропалық стандарттың (CEFR, 2020) жаңа нұсқасы пайда болғанға дейін көптеген әдіскер ғалымдар өз еңбектерінде сөйлеу әрекетінің түрлерін өзара байланысты оқытудың өзектілігі немесе шет тілінің рецептивті және өнімді дағдыларын дамыту мәселесін көтеріп, бір-бірімен үйлестіруде, әртүрлі әдістемелік әдістерді ұсынды. Осы саладағы соңғы жылдардағы ең танымал жұмыстарды қарастырайық.

Авторлар шет тілінің сөйлеу әрекетінің түрлерін кешенді оқыту бойынша зерттеулерді жүйелеген алғашқы іргелі әдістемелік еңбектердің бірі американдық зерттеушілер Р.Оксфорд, ДС.Ли, Р. Scarcella. Онда ғалымдар университетте оқытудың әртүрлі бағыттары бойынша студенттерді шет тілі аспектілерімен және пән мазмұнымен үйлестіре отырып оқу, сөйлеу, жазу және тыңдауды кешенді меңгеруге қызығушылықтары мен кәсіби қажеттілігіне қатысты сауалнама нәтижелерін ұсынды. Нәтиже оқушылардың кіріктірілген оқытуға деген қызығушылығын көрсетті. Сонымен қатар, студенттердің белгілі бір тобының кәсіби қажеттіліктеріне байланысты біріктірілген компоненттер жиынтығы өзгерді.

Мысалы, кейбір студенттер үшін тыңдалым, айтылым және грамматикалық компоненттердің интеграциясы, ал басқалары үшін - шет тіліндегі сөйлеу әрекетінің барлық төрт түрі мен пәндік мазмұнды (кәсіби бағытталған немесе мәдени) біріктірілген оқыту маңызды болды. [1,446-б].

Оқушылардың қажеттіліктерін талдау негізінде авторлар шет тілі сабақтарында жүзеге асырылатын интеграцияның бес түрін анықтады. Оларға мыналар жатады: а) арнайы кәсіби қарым-қатынас жағдайында шет тілін қолдану үшін сөйлеу әрекетінің төрт түрін оқытуды біріктіретін арнайы мақсаттағы тіл; б) белгілі бір тақырыпты оқу кезінде сөйлеу әрекетінің түрлерін кіріктіріп оқытудан тұратын тілді оқытуда тақырыптық тәсілді қолдану (theme-based instruction); в) тілді оқытуда тапсырмаға негізделген әдісті қолдану (task-based instruction), онда сөйлеу әрекетінің түрлерінің бірігуі оқушылардың бірқатар оқу міндеттерін шешу процесінде орын алады (task-based language instruction); г) жеке тілдік және кәсіби бағдарланған курстарды біріктіру арқылы құрылатын кіріктірілген курстар (adjunct language instruction); д) студенттер өз деңгейіне бейімделген шет тіліндегі пән мазмұнын игеретін кіріктірілген курстар (sheltered language instruction). Интеграция түрі оқытудың шет тілін оқыту әрекеті, шет тілінің аспектілері мен оқытудың кәсіби/мәдени мазмұны арасындағы байланысты анықтайды.

Әдістеменің ғылым ретінде даму барысында және жаңа зерттеулердің пайда болуына қарай кейбір терминдер өзгеріп, басқалары тұрақты түрде қолданыла бастады. Атап айтқанда, арнайы кәсіби мәселелерді шешу үшін шет тілін кейіннен қолдану үшін шет

тілінің сөйлеу әрекетінің түрлерін біріктіру тұтас бір жеке бағыттың - «Арнайы мақсаттағы тілдің» қалыптасуына және дамуына әкелді. «Шетел тілі» пәні мен бейіндік пән негізінде құрылған кіріктірілген курстар екі бағыттың пайда болуына және одан әрі дамуына әкелді: пәндік-тілдік кіріктірілген және студенттерге арналған шет тілінде (ағылшын тілі) оқытылатын мамандандырылған курстар. Тақырыптық және тапсырмаға негізделген тәсілдер кіріктірілген оқытудың жаңа әдістемелік әдістерін әзірлеуге негіз болды.

Орыс зерттеушілерінің еңбектерінің ішінде Н.В.Киреева, студенттердің шет тілінде сөйлеу дағдыларын біріктіру процесінде дамыту әдістемесін ұсынған. Сөйлеу әрекеттерінің теориясына сүйене отырып, ол «комбинативті сөйлеу дағдысы – оқушының қабылданатын мәтіннің түрімен анықталатын сөйлеу-танымдық тапсырманы шеше отырып, рецептивті сөйлеуден оңай ауысқанда өзінің сөйлеу әрекетін басқара алуы» ұғымын ашты. [2, 22-б].

Сонымен бірге сөйлеу әрекетінің өнімді түрі шетел тілінің сөйлеу әрекетінің рецептивті түрінің дамуының рефлексері қызметін атқарды. Жасалған технологияның тиімділігін анықтауға арналған эксперименттік оқыту оның тиімділігін растады. Сөйлеу әрекетінің түрлері бір-бірімен араласпай, бөлек оқытылатын дәстүрлі әдіспен жаттығатын бақылау тобындағы оқушыларға қарағанда эксперименттік топтағы студенттер сөйлеу дағдыларын жақсы меңгерді.

Біріккен сөйлеу дағдыларын үйрету идеясы Н.В. Киреева (2011), өзінің одан әрі дамуын М.В. Кузнецова (2012) интерактивті лекциядан конспектiлеу материалын пайдалана отырып, шет тілін сөйлеу әрекетінің түрлерін біріктіріп оқытуды қарастырған. М.В.Кузнецов интерактивті дәріс барысында шет тіліндегі сөйлеу әрекетінің бір түрінен екіншісіне ауысу реттілігінің тізбектерінен тұратын сөйлеу әрекетінің сегіз нұсқасын қарастырды: «тыңдау – оқу/жазу – тыңдау/жазу/оқу/айту және т.б.». [3, 24-б].

Б.Кондал өз зерттеуінде драманы шет тілінің сөйлеу дағдыларын кіріктіріп оқытудың әдістемелік әдісі ретінде қарастыруды ұсынады. Бірінші қабылдау дағдысы – тыңдау. Шұғыл және дұрыс жауап беру үшін студенттер драмалық қойылымға қатысушылардың ескертулерін тыңдауы керек. Драмалық қойылымға дайындалу және оған қатысу процесінде студенттер музыканы, жаңалықтарды, телешоуларды тыңдау, фильмдер, пікірталастар, хабарландырулар және т.б. Студенттердің драмалық қойылымға қатыстырылатын шет тіліндегі сөйлеу әрекетінің екінші түрі – сөйлеу. Өнімді дайындау студенттердің сөйлеу шеберлігін, айтылуын, интонациясын, екпін және т.б. оқу үрдісінде қалыптасатын дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Студенттер өздерінің сөйлеу дағдыларын сабақтан тыс ортада нақты қарым-қатынас жағдайларына көшіре алады. Оқу - сабақта драматизацияны қолдану арқылы дамыған шет тіліндегі сөйлеу әрекетінің үшінші түрі. Студенттер пьеса мәтінімен алғашқы танысу және одан әрі оқу барысында әр түрлі оқу түрлерін жүзеге асырады: оқудан шығарманың негізгі идеясын түсінуге және мәтіннің мағынасын толық түсінуге дейін барлығын түсіну. Драма арқылы дамытылатын шет тіліндегі сөйлеу әрекетінің төртінші түрі – жазбаша сөйлеу. Б.Кондалдың пікірінше, драмалық шығармалар оқушылардың өлең, әңгіме, ән, хат, ашықхат, жарнама, т.б. жазу дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік береді. Белсенді лексика мен грамматиканы оқыту шет тілінің сөйлеу әрекетінің түрлерін кіріктіріп оқыту процесі арқылы қызыл жіп сияқты өтеді. Автор студенттердің сөздік қорын айтарлықтай кеңейтетінін, ал лексикалық және грамматикалық қатынас құралдарын коммуникативті жағдайларда қолдану студенттердің лексикалық және грамматикалық дағдыларының қалыптасуына оң әсер ететінін айтады.

Б.Кондалдың зерттеуін талқылай отырып, автордың драматизация арқылы сөйлеу әрекеті мен лексиканы/грамматиканы кіріктіріп оқыту үдерісіне айтарлықтай оптимистік көзқараспен қарайтынын айта кету керек. Бұл ретте ғалым оқытудың нақты қалай жүзеге асатынын, оның қандай кезеңдерден тұратынын, оқытылатын тілде драматизацияға қатысу арқылы студенттердің қандай нақты шетел тіліндегі сөйлеу дағдыларын дамыта алатынын нақтыламаған.

Көптеген отандық және шетелдік зерттеушілерің еңбектерінде Л.А.Горохова, Н.В. Манайкина және Е.С.Надточева, Ш.Насим студенттерді цифрлық негізде шет тіліндегі сөйлеу әрекетіне кешенді оқытудағы практикалық тәжірибені сипаттайды. Бұл ретте алгоритм мынадай кезеңдерден тұрады: 1) әңгіменің негізгі мазмұнын (идеясын) анықтау; 2) қажетті ақпаратты іздеу; 3) оқиғаның жоспарын, сюжеттік желісін, бірінші және екінші жоспардағы кейіпкерлерді және т.б. әзірлеу; 4) әңгіме сценарийін жазу; 5) көрнекі құралдарды таңдау (фото және/ немесе бейне ресурстар); 6) фонға музыка таңдау; 7) тарихты құру; 8) анимацияны дубляждау; 9) цифрлық жұмыстың тұсаукесері; 10) сандық әңгімені талқылау және бағалау. Эксперименттік жұмыс барысында барлық авторлар студенттердің шет тілін қарым-қатынас құралы ретінде қолдануға ынтымақтасу арқыры үшін де, сөйлеу әрекетін дамыту мақсатында да бұл әдістеменің артықшылықтары туралы қорытындыға келеді. Сонымен қатар, авторлардың ешқайсысы осы әдістеме негізінде қандай нақты шетел тіліндегі сөйлеу дағдыларын дамытуға болатынын нақты түсіндірмейді. Сонымен қатар, мазмұнына қарағанда, орта мектептерде цифрлық әңгімелер қолайлы. Бұл әдісті университет деңгейінде де қолдануға болады. Студенттермен сандық әңгімені пайдаланудың айрықша ерекшелігі материалдардың кәсіби мазмұны болады.

Салыстырмалы түрде жақында жарияланған зерттеулердің бірінде А.Б.Хан және Х.С.Мансур шетел тіліндегі сөйлеу әрекетінің түрлері бойынша кешенді оқытудың әлеуетін ынтымақтаса оқыту тәсілімен үйлестіре отырып, айтарлықтай кеңейтуді ұсынды. Нәтижесінде шет тілінде өзара әрекеттесу, шынайы тұлғааралық өзара әрекеттесу жағдайларын қайталау арқылы студенттер шет тілін меңгереді. Сонымен қатар, авторлар кіріктірілген оқыту мен бірлескен оқытуды біртұтас пәнаралық тәсіл ретінде қарастыруды ұсынады, оның шеңберінде оқытудың пәндік-тақырыптық мазмұны оқытылатын пән мен тілге байланысты өзгереді.

Пәндік-тілдік кіріктірілген оқытуда шет тілін оқыту мен пәндік аймақты біріктіру идеясы қазірдің өзінде көрініс тапты. Шетел тілін оқыту мен педагогикалық оқыту технологиясын ынтымақтастықта біріктіру белгілі бір перспективалар мен артықшылықтарға қарамастан, бірқатар елеулі шектеулерге ие. Бұл шектеулер, бір жағынан, оқушыларды шағын топтарға топтастыру мәселелерімен байланысты. Екінші жағынан, шетел тілін интерактивті оқыту тұрақты бола алмайды. Студенттер шет тілін оқытылатын тілдің елінде оқитын жағдайда, олардың шет тілдік қарым-қатынас тәжірибесіне қатысуы үшін жағдай көбірек болады. Студенттер тілді лингвистикалық контекстен тыс шет тілі ретінде үйренетін жағдайда коммуникативті әдіспен қатар грамматикалық-аударма әдісін қолдану қажеттілігін сезінеді. Олай болмаған жағдайда коммуникативті оқыту грамматикалық дағдыларды қалыптастыруға жағдай жасай алмайды. Сонымен қатар, авторлар декларативті сипаттағы жалпы тұжырымдарды қолдана отырып, шетел тіліндегі сөйлеу дағдыларын егжей-тегжейлі көрсетпейді.

Екінші түріне шет тілін оқыту мен пәндік сала немесе профильдік пәннің (CLIL) интеграциясы жатады, осыған негізделген интеграцияланған курс аясында оқушылар коммуникативтік және кәсіби құзыреттіліктің компоненттерін бір уақытта қалыптастыруы керек. Ғалымдардың зерттеу пәні екі негізгі аспекті болып табылады: а) кіріктірілген курстың пәндік-тақырыптық мазмұнын таңдау; б) кәсіби бағытталған кешенді тапсырмалар жинағын құрастыру.

Зерттеулерге шолу келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Біріншіден, авторлар, біздің ойымызша, шет тілінде сөйлеуді үйрету сөйлеу әрекетінің осы түрлері қандай болса, нақты қарым-қатынаста жүзеге асатындай - олардың интеграциясы мен бір-бірімен ажырамас байланысында жүзеге асырылуы керек деп дұрыс айтады.

Екіншіден, тілдегі сөйлеу әрекетіне және тіл аспектілеріне жанжақты жаттықтыру сөйлеу әрекетінің бір түрін қолданудан екіншісіне бірқалыпты өтуді білдіреді.

Үшіншіден, сөйлеу әрекеті мен тіл аспектілерін кіріктіріп оқыту сөйлеу әрекетінің бір рецептивті түрінің (мысалы, оқу немесе тыңдау) аралық нәтижесінің сөйлеу әрекетінің

кейінгі өнімді түрі (сөйлеу немесе жазу) үшін бастапқы материал ретінде әрекет ететінін білдіреді.

Төртіншіден, сөйлеу әрекетінің бір рецептивті түрінің нашар дамуы (мысалы, тыңдау), бір жағынан, сөзсіз басқа өнімділік түрлерінің (сөйлеу және жазу) тиімділігінің төмендеуіне әкеледі, ал екінші жағынан, студентке сөйлеу әрекетінің белгілі бір рецептивті түрін білу деңгейінің төмендігінен туындаған ақпараттық олқылықтардың орнын толтыруға мүмкіндік беретін компенсаторлық дағдыларды дамытуға ықпал ету.

Бесіншіден, шетел тіліндегі сөйлеу әрекетінің өнімді түрлері рецептивті және өнімді типтердің дамуының рефлекторы қызметін атқарады. Мысалы, сөйлеу әрекетінің өнімді түрлері арқылы оқушылардың аудиторлық дағдыларының даму дәрежесі тексеріледі. Студенттердің өнімді сөйлеу дағдылары қаншалықты дамығанымен, нашар қабылдау дағдылары қарым-қатынастың негізгі мақсатына – коммуникативті мәселені шешуге кері әсерін тигізеді. Ал, керісінше, студенттер ақпаратты қабылдау арқылы жоғары деңгейде қабылдай алатын болса, олардың жалпы шет тілінде сөйлеуді жасай алмауы да коммуникативтік тапсырманы шешудің тиімділігін төмендетеді. Бұл жағдай сөйлеу әрекетінің түрлерін бір-бірімен үйлестіруде өзара байланысты оқытудың қажеттілігін тағы да дәлелдейді.

Алтыншыдан, шет тілі дағдыларының бір-бірімен ұштастыра дамуын бағалау өнімді сөйлеу әрекетінің соңғы түріне (жазбаша жұмыс немесе ауызша монолог немесе диалог) сәйкес жүзеге асырылады.

Жетіншіден, кіріктірілген оқытудың негізгі шарттары – студенттердің шетел тілін меңгеру деңгейі – B1 және одан жоғары, сонымен қатар оқушылардың оқуға қатысуға деген ынтасы. A1-A2 деңгейіндегі тілді меңгеру студенттерге кіріктірілген тапсырмалар шеңберінде коммуникативті мәселелерді шешу үшін лингвистикалық және сөйлеу құралдарының бүкіл репертуарын пайдалануға мүмкіндік бермейді. Бұл оқушылардың ынтасының жоғалуына және олардың интеграцияланған оқытуға қатысуға құлықсыздығына ықпал етеді.

Сегізіншіден, кіріктірілген оқыту мәселелерін талқылағанда олардың әрқайсысын нақты сөйлеу дағдыларына дейін егжей-тегжейлі көрсету қажет. Бұл оқу материалын таңдау және жалпы алғанда шет тіліндегі сөйлеу әрекетінің белгілі бір түрін көрсететін осы нақты сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған нақты кезеңдерді дамыту үшін қажет. Зерттеулерге шолу көрсеткендей, барлық ғалымдар дағдылардың мұндай егжей-тегжейін бере бермейді. Көбісі қандай нақты дағдылар туралы айтып жатқанын көрсетпей, белгілі бір әдістемелік техниканың сөйлеу дағдыларын дамыту мүмкіндігі туралы декларативті мәлімдемелермен шектеледі.

Тоғызыншыдан, жоғарыда аталған авторлардың ешқайсысы өз зерттеулерінде интеграциялық тапсырмаларды орындау кезінде студенттердің өзара әрекеттесу және делдалдық дағдыларын дамыту мәселесін көтермеген.

Бұл диссертациялық зерттеудегі негізгі термин «диктоглосс» болып табылады. Сондықтан, ең алдымен, осы ұғымның анықтамаларын, оның пайда болу тарихын қарастырып, диктоглостың нақты не екенін (әдіс, тәсіл, тапсырма немесе технология) анықтаған дұрыс сияқты.

«Диктоглосс» терминін алғаш рет американдық білім зерттеушісі Рут Вайнрыб кітабында ұсынған.

Грамматикалық диктант (Grammar dictation) – «dictation» және «gloss» (мәтінді түсіндіру немесе интерпретациялау) сөздерінің бірігуі. Өзінің мақсаттық мәні бойынша диктоглосс дәстүрлі мазмұндамаға ұқсас болып, оқушылардың диктант арқылы мәтінді мүмкіндігінше түпнұсқаға жақын етіп мазмұнын және лексико-грамматикалық құрамын қайта құруын білдіреді. Диктоглосс жүргізудің бастапқы классикалық кезеңдер реттілігі мынадай: оқытушы зерттелетін тақырып бойынша белсенді лексика мен белгілі грамматикалық құрылымдар/уақытты қамтитын мәтінді таңдайды. [4,148-6].

Мәтін екі рет оқылады. Бірінші оқылымда студенттер тек тыңдайды және конспектілеуге рұқсат етілмейді. Екінші оқылымда олар жазбалар алып, негізгі ақпаратты жазып алады. Әрі қарай студенттер жұппен немесе шағын топтарда жұмыс істейді, мәтіннің қысқаша мазмұнын құрастырады және белсенді сөздік және/немесе грамматикалық құрылымдар/шақтар арқылы мәтінді қалпына келтіреді. Осыдан кейін әр топ түпнұсқа мәтінді қайта құру нәтижелерін ұсынады. Мәтінді қайта құру бойынша жұмыс барысында студенттер назарын сөйлемнің грамматикалық немесе лексикалық формасына да, мазмұнына да аударады.

Осылайша, Р. Вайнрыб дәстүрлі тілдік диктантты тілдік әрекет түрлерін және тілдің екі аспектісін – грамматика мен лексиканы бір мезгілде дамытуға бағытталған әдістемелік тәсілге кеңейтті. [5,77-б]. Диктоглосс оқушыларға шет тіліндегі сөйлеу әрекетінде белсенді лексика мен грамматиканы қолдануға мүмкіндік береді. Грамматиканы оқытудың белгілі әдістерінен айырмашылығы, диктоглосс интерактивтілікпен және оқушылардың немесе студенттердің шығармашылық әлеуетін жүзеге асыру мүмкіндігімен ерекшеленеді. Егер дәстүрлі диктантта оқушылар естілген сөздерді дәл көшіріп жазуы керек болса, диктоглосс оқушыларға түпнұсқа мен олардың қайта құрған мәтіндерінің абсолютті бірдейлігінен шығуға мүмкіндік береді. Мәтінді қайта құру немесе қайта жасау кезеңі жобаның қатысушыларының түпнұсқа мәтінінің мазмұнын талқылауын білдіреді. Мұндай талқылау арқылы, сондай-ақ оқушылардың немесе студенттердің өз білімдері мен тәжірибелеріне жүгінуі арқылы олар бастапқы мәтінді бірлесіп қайта жасайды. Р. Вайнрыбтың пікірінше, мәтінді алғаш рет тыңдағанда, оның мазмұнын талқылағанда және мәтінді қайта жасағанда лексикалық бірліктер мен грамматикалық конструкцияларды нақты сөйлеуде қолданудың ерекше маңызы бар. Мұндай лексика мен грамматиканы контексте коммуникативтік оқыту оқушылардың шет тілінде лексикалық және грамматикалық дағдыларын жақсырақ қалыптастыруға ықпал етеді.

Р.Вайнрыб ұсынған диктоглосс әдісінің классикалық нұсқасы төрт кезеңнен тұрады. Бірінші кезеңде оқушылар тапсырма алады, диктоглосс тақырыбын біледі және жаңа лексиканы (лексиканы қайталау) және грамматикалық материалды оқу/қайталау бойынша дайындық жұмыстарын жүргізеді. Екінші кезеңде оқытушы мәтінді диктант түрінде диктовать етеді. Мәтін екі рет оқылады. Бірінші оқылым кезінде студенттер диктанттың негізгі тұстарын конспектілейді. Екінші оқылымнан кейін студенттер үшінші кезеңге өтеді – диктант мәтінін қайта құру. Студенттер жеке және жұптармен / кіші топтармен жұмыс істеп, мәтінді қалпына келтіреді. Төртінші кезеңде оқушылар қалпына келтірілген мәтінді түпнұсқамен салыстырады. Қажетті түзетулер енгізіп, жіберілген қателіктер немесе олқылықтардың себептерін талдайды.

Классикалық» диктоглосс әдісінің төрт кезеңі оның көптеген нұсқаларының негізі болды. Әдістемелік әдебиеттерде көптеген авторлар келесі диктоглосс нұсқаларын атап өтеді: а) диктоглосс-талқылау (negotiation); б) студенттердің бақылауындағы диктант (student-controlled dictation); в) студенттер жүргізетін диктант (student-student dictation); г) қысқаша мазмұндама (summary); д) сөйлемдердің реті ауыстырылған диктант (scrambled sentence); е) шығармашылық диктоглосс (elaboration); ж) пікір диктанты (opinion); з) сурет түріндегі реконструкция (picture).

Диктоглосстың бірінші нұсқасы – диктоглосс талқылау (negotiation). Тілдік материалдың күрделілігіне және оқушылардың шет тілін меңгеру деңгейіне байланысты мәтінді бірнеше фрагменттерге бөлуге болады. Оқыту технологиясы бірнеше кезеңді қамтиды. Алдымен оқушылар мәтінді толығымен тыңдайды. Студенттерге ешқандай жазба жасауға рұқсат етілмейді. Содан кейін екінші оқу кезінде мұғалім әрбір 2-3 сөйлемнен кейін логикалық үзілістер жасап, студенттерге конспект жасауға мүмкіндік береді. Осыдан кейін оқушылар жасаған жазбаларын салыстырып, талқылап, диктанттың қайта құрастырылған нұсқасының мәтінін бірлесіп дайындайды. Қорытынды кезеңде оқушыларға түпнұсқа мәтінді өздері аяқтаған қайта құрумен салыстыру ұсынылады.

Диктоглосстың екінші нұсқасы студенттердің бақылауындағы диктант (student-controlled dictation). Бұл нұсқаның мәні мұғалім диктант мәтінін оқыған кезде әрбір студент оны кез келген уақытта тоқтата алады. Әр оқушы мұғалімді қанша рет тоқтата алады деген сұрақ даулы болып қала береді. Әрине, көп нәрсе студенттердің шетел тілін білуіне байланысты. Сондай-ақ, әрбір студенттің үзіліс сұрауларының санына шектеу болуы мүмкін. Студент басқаратын диктанттың айрықша ерекшелігі диктант мәтінін студенттердің өзі мұғалімге ұсына алады. Мәтінге қойылатын ажырамас талап оның курстың пәндік-тақырыптық мазмұнына және шет тілі студенттерінің біліміне сәйкестігі болады. [6,4-6].

Диктоглосстың үшінші нұсқасы - студенттер жүргізетін диктант (student-student dictation). Диктоглосстың бұл нұсқасы оқушылар диктоглос жүргізу әдістемесін меңгергеннен кейін «jigsaw» әдісі арқылы орындалады. Оқушылар тобы шағын топтарға бөлінеді (4 адам). Олардың әрқайсысы диктанттың бір үзіндісін алады. Оқушылар шағын топтарда жұмыс істейді және олардың үзінділерін бірге зерттейді. Келесі кезеңде оқушылар жаңадан құрылған топтардың әрқайсысына бастауыш топтардан бір өкілден келетіндей етіп қайта топтастырылады. Басқаша айтқанда, әрбір жаңа топта диктанттың бір үзіндісін беретін бір адам болады. Жаңа шағын топтарда жұмыс істей отырып, оқушылар өз үзінділерін кезекпен оқып, диктанттың толық мәтінін қайта құруға қатысады. Осылайша, осы оқыту алгоритмін жүзеге асыру барысында әрбір оқушы мұғалім ретінде әрекет ете алады.

Диктоглосстың төртінші нұсқасы - қысқаша мазмұндама (summary).

Диктоглосстың бұл нұсқасы студенттерге тек мәтіннің негізгі мазмұнына назар аударуға мүмкіндік береді. Классикалық диктоглосстың дәстүрлі кезеңдерінен кейін (диктант және мәтінді қайта құру) оқушылар жұппен немесе шағын топтармен мәтін мазмұнының негізгі тұстарын ғана баяндайды. Мазмұнды көркемдеудің қосымша құралы ретінде оқушылар сызбаларды, диаграммаларды, кестелерді, графиктерді және т.б қолдана алады.

Диктоглосстың бесінші нұсқасы – сөйлемдердің реті ауыстырылған диктант (scrambled sentence). Мұғалім мәтінді үзінділердің аралас тізбегі бойынша оқиды. Студенттер фрагменттерді жазып, қайта құрастырып қана қоймай, ең бастысы оларды дұрыс реттілікпен орналастыруы керек. Кейбір жағдайларда дәйектілікті анықтаудың бірнеше «дұрыс» нұсқалары болуы мүмкін. Диктоглосстың бұл түрі шет тілін жоғары деңгейде білетін студенттерге бағытталған.

Диктоглосстың алтыншы нұсқасы – шығармашылық диктоглосс (elaboration). Студенттердің негізгі міндеті – диктант мәтінінің түпнұсқасын лексикалық бірліктерді, жалпы сөйлем мүшелерін, фактілерді, мәліметтерді, т.б. қосу арқылы пысықтау. Жұппен немесе шағын топпен жұмыс жасай отырып, оқушылар бастапқы мәтінді қалпына келтіріп қана қоймай, ең бастысы оны кеңейтіп, мазмұнына қосымша толықтырулар енгізіп, қосымша лексикалық-грамматикалық құралдарды пайдалана отырып, шығармашылық еркіндікке ие болады. [7,165-6].

Диктоглосстың жетінші нұсқасы диктант- пікір диктанты (opinion). Диктоглосстың классикалық нұсқасынан басқа, түпнұсқа мәтінді қайта құрастырғаннан кейін студенттер диктант мәтінінде талқыланған мәселеге қатысты өз пікірлерін білдіруге шақырылады. Тақырып бойынша сіздің жеке ұстанымыңызды баяндау мәтіннен кейін бөлек қосымша абзацта күтіледі.

Сегізінші нұсқа - сурет түріндегі реконструкция (picture). Диктоглосстың барлық алдыңғы нұсқаларынан айырмашылығы, бұл опция студенттерге мәтін жазуды қамтымайды. Диктант мәтінінде қарапайым, бірақ егжей-тегжейлі суреттің сипаттамасы болуы керек. Тыңдау процесінде студенттер бұл суретті мүмкіндігінше көп бөлшектерді бейнелей отырып салуы керек. Бұл тапсырманы жеке орындаған соң, оқушылар жұпта немесе шағын топта суреттерін талқылап, жетіспейтін бөлшектермен толықтырады. Диктоглосстың бұл түрін жүргізудің нұсқаларының бірі келесідей болуы мүмкін: алдымен

студенттер бастапқы мәтінді қалпына келтіреді, содан кейін ғана сурет немесе сызба құрумен жұмыс істейді. [8,25-б].

Рут Вайнрыб ұсынған диктоглосстың нұсқаларына сүйене отырып, әртүрлі ғалымдар диктоглосстың неғұрлым егжейтегжейлі кезеңдерін жасағанын атап өткен жөн.

Диктоглосстың жоғарыда келтірілген нұсқаларын зерттеу ғылыми талқылау үшін бірнеше тармақтарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Біріншіден, әрине, диктоглосс – бұл бірнеше сабақтас практикалық кезеңдерден тұратын және оқушылардың шет тілінде сөйлеу дағдылары мен тілдік (лексика-грамматикалық) сөйлеу дағдыларын жан-жақты дамытуға бағытталған оқыту технологиясы. Бұл технологияны жүзеге асыру барысында студенттер түпнұсқа диктант мәтінін қайта құру бойынша берілген оқу міндетін шешу үшін шет тілінде сөйлеу қарым-қатынасына қатысады. Бұл қайта құру опциялары әртүрлі болуы мүмкін. Айта кету керек, диктоглосстың түріне байланысты сөйлеу мен тілді біріктіруде оқытудың жалпы бағытына қарамастан, нақты сөйлеу дағдыларын (мысалы, тыңдау) қалыптастыруға баса назар аударылуы мүмкін.

Екіншіден, диктоглоссты жүзеге асыру нұсқаларын сипаттау кезінде авторлар қандай нақты сөйлеу дағдыларын немесе қандай сөйлеу дағдыларын дамытуды көрсетпей, шетел тіліндегі сөйлеу әрекетінің түрлеріне немесе шет тілінің аспектілеріне қатысты жалпы терминдермен шектелетінін атап өткен жөн.

Біздің ойымызша, егжей-тегжейдің жоқтығы диктоглосстың сатылай оқыту технологиясы ретіндегі лингводидактикалық мүмкіндіктерін айтарлықтай төмендетеді.

Үшіншіден, диктоглосс технологиясын жүзеге асыру студенттердің өзара әрекетін қамтиды, олар жұпқа немесе шағын топтарға бөлінуі керек. Студенттерді жұпқа немесе шағын топтарға бөлу принциптері талқылау тақырыбы болған жоқ, дегенмен Н.И. Хмаренко және П.В. Сысоева студенттерді жұмыс топтарына бөлу түрі шет тілін оқыту әдістемесінің тиімділігі мен тәсіл негізін анықтай алады.

Төртіншіден, «классикалық» диктоглосстың бірінші кезеңі «оқушыларды тапсырманы орындауға дайындау» болғанымен, диктоглосстың көптеген нұсқалары тікелей оқушылардың түпнұсқа мәтінді тыңдауынан басталып, оны қайта құрумен аяқталады. Әдістеменің шеңберінен тыс қалғандар студенттерді оқу жобалық іс-әрекетіне баулумен және күрделі тапсырманы орындауға дайындайтын алдын ала жұмыстармен байланысты кезеңдері болып табылады. Мұндай жұмыс студенттерді диктант тақырыбына немесе мәселесіне тереңдетуді, мәтіннің мазмұнын түсінуді жеңілдету және жеңілдету үшін әлеуметтік-мәдени немесе кәсіби бағытталған материалдарды түсіндіруді, диктант тақырыбы бойынша бастапқы білімін немесе тәжірибесін пайдаланады. Алдын ала дайындық техниканың тиімділігіне қол жеткізу үшін қосымша қолайлы жағдайлар жасайды. Түпнұсқа мәтінді қалпына келтіргеннен кейін сөйлеу әрекетінің одан әрі дамуымен байланысты кезеңдерімен оқыту технологиясын толықтырудың әлеуетті мүмкіндігіне қатысты осындай қорытынды жасауға болады. Пікір диктантын өткізу кезінде ғана студенттер диктант мәтінінде берілген мәселе бойынша өз пікірін білдіру тапсырмасын алады. Курстың оқу бөлімімен тақырыптық-тілдік қатынаста сөйлеу әрекетінің өнімді түрлерін дамытудың келесі кезеңдерінде диктант материалын пайдалану материалды жақсы меңгеруге жағдай туғызып, көптеген кезеңдердің өзара байланысын көрсетер еді.

Бесіншіден, кейбір кезеңдер әдістемелік нақтылауды қажет ететіні анық. Мысалы, диктоглоссты талқылаудың бірінші кезеңі диктант мәтінін оқу болып табылады, оның барысында студенттерге конспект жазуға рұқсат етілмейді. Осыдан кейін мәтін екінші рет жеке оқылады.

Біздің ойымызша, бұл әдісте мәтінді бірінші тыңдағаннан кейін тапсырмалар немесе жаттығулар жетіспейді. Мұндай жаттығулар мәтіннің жалпы мағынасын тексеру үшін жалпы сұрақтарды немесе «Дұрыс/жалған» өрнектерді қамтуы мүмкін.

Алтыншыдан, диктоглосс технологиясының негізгі тұстарының бірі – сөйлеу әрекетіне, сөздік және грамматикаға жан-жақты жаттықтыру. Түпнұсқа мәтінді барынша

толық қайта құруды білдіретін диктогlostың сол нұсқаларында студенттер белсенді сөздік қорын және оқытылатын грамматикалық материалды толық пайдалануы керек екені анық. Алайда, диктант мәтінінің қысқаша мазмұнын жеткізу нұсқасында студенттердің белсенді лексикалық және грамматикалық құралдарды қаншалықты қолдануы керектігі толығымен түсініксіз. Осыған орай, диктоглосс арқылы мәтіннің қысқаша мазмұнын жазуды үйрену өте қиын болып көрінеді.

Жетіншіден, диктоглостың соңғы нұсқасы – сызба форматында қайта құру – ішінара шығармашылық, ал ішінара ақпаратты жіктеуге, жалпылауға, жүйелеуге және визуализациялауға арналған тапсырма. Мәтіндік ақпаратты графиктер, диаграммалар, сызбалар, кестелер түрінде беру - әртүрлі жастағы және тіл үйрену кезеңіндегі оқушыларда дамытуды қажет ететін маңызды әмбебап дағды. Ол оқушының логикалық ойлауын дамытумен де байланысты. Осыған байланысты диктогlostың бұл түрін кеңейтіп, диктант мәтінінің мазмұнын тек сурет түрінде ғана емес, кез келген басқа графикалық форматта беру орынды сияқты.

Диктоглосс технологиясын жүзеге асыру нұсқаларын осы талдау негізінде біз диктогlostың лингводидактикалық қасиеттерін ұсынамыз.

Оларға мыналар жатады:

а) шет тілінің сөйлеу әрекетінің түрлері (оқылым, айтылым, тыңдалым және жазылым) және аспектілерін жан-жақты дамыту. Тапсырманы орындау диктант мәтінін тыңдауды, мәтін мазмұнының негізгі тұстарын жазбаша жазып алуды, мәтіннің жалпы мазмұны мен нақты бөлшектерін талқылауды, мәтінді жазбаша түрде қайта құруды, мәтінді сыныптастарына ұсынуды қамтиды. Сондай-ақ, мәтінмен жұмыс істеу барысында студенттер белсенді сөздік қорын және түпнұсқа диктант мәтінінде берілген грамматикалық құрылымдарды/шақтарды пайдаланады. Бұл күрделі тапсырманы орындау барысында студенттер назарын мәтіннің формасына да (лексика мен грамматика) да, мазмұнына да аударады;

б) студенттердің шет тілін коммуникативтік жағдаяттарда қолдану тәжірибесі негізінде меңгеруі. Берілген тапсырмаларды шешу мәтіннің бастапқы нұсқасын қайта құру оқушылар немесе студенттер арасында оқытылатын шет тілінде қарым-қатынас жасауды көздейді;

в) жалпы мәдени немесе кәсіптік бағыттағы жаңа пәндік мазмұнды меңгеру. Диктоглосты орындау мыналарды қамтиды студенттердің жеке немесе кәсіби қызығушылықтары мен қажеттіліктерін көрсететін жаңа, қызықты, пайдалы және/немесе қажетті ақпаратты қамтитын жаңа, таныс емес мәтіндерді пайдалану;

г) ынтымақтастықта оқыту технологиясын енгізу. Орындау күрделі тапсырма жобаның нақты мақсатына жету үшін студенттердің бір-бірімен өзара әрекетін білдіреді - түпнұсқа диктант мәтінін қалпына келтіру. Бұл педагогикалық технологияны жүзеге асыру мини-топтардағы жобаға қатысушылар арасында рөлдерді «күшті» және «әлсіз» оқушылардың өзара әрекетін бөледі;

д) оқушылар арасында дербестікті дамыту. Оқушылардың жеке жұмысын және жұптық немесе шағын топтардағы жұмысты қамтиды, бұл кезде әрбір студент белгілі бір жұмысты орындау жауапкершілігін алады, сонымен қатар тапсырманың тиімділігі мен дұрыстығына жауапкершілікпен бөліседі. Көптеген білім беру жағдайларында мұғалім дәстүрлі түрде оқу процесінің орталығы, оның негізгі модераторы және дұрыстық стандарты ретінде әрекет етеді. Диктоглосс технологиясы студенттерге дербестік пен оқу жауапкершілігінің үлесін беруге мүмкіндік береді. Студенттер қажет болған жағдайда мәтінді қайта құруда бір-біріне көмектесіп, бір-біріне толық сенім артып, білімнің жалғыз көзі ретінде мұғалімге ғана сенбей, тек өзіне және өз біліміне сүйенеді деп күтілуде. Қайта құрастырылған мәтінді түпнұсқалық және тәрбиелік рефлексиямен салыстыру кезінде қайта құру нәтижелерін талдау студенттерге өздерінің «күшті» және «әлсіз жақтарын» анықтауға, шет тілін меңгеру аспектілерін немесе жеткілікті деңгейде қалыптасқан топтық жұмыс аспектілерін түсінуге мүмкіндік береді. Дербестік қабілетін көрсету және дамыту

қабілеті - бұл студенттер сыныптан сыртқы ортаға көшіруге және өмір бойына пайдалануға болатын маңызды әмбебап тұлғалық қасиеттер;

е) студенттердің өзара әрекеттесу және делдалдық қабілеттерін дамыту. Диктоглоссты өткізу оқу тапсырмасын шешу үшін оқушылардың бір-бірімен әрекеттесуін көздейді. Көптеген жағдайларда бұл ортақ тіл табу, келіссөздер жүргізу, бір-бірін тыңдау, ымыраға келу және өз құқығын қорғау дағдыларын дамытуды қамтиды. Осылайша топтық жұмыста табысты нәтижелерге қол жеткізуге болады. Тілдік және басқа да білім беру жобалары аясында медиацияны меңгерген студенттер осы жағымды тәжірибені қарым-қатынастың кәсіби саласына ауыстыра алады.

Жоғарыда атап өтілгендей, диктоглосстарды әзірлеушілердің ешқайсысы шетел тіліндегі сөйлеу дағдыларының, тілдік дағдылардың және басқа да қабілеттердің/дағдылардың егжей-тегжейлі номенклатурасын ұсынған жоқ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1 Алмазова.Н.И.Қалыптастырудың когнитивтік аспектілері лингвистикалық емес университетте шет тілін оқытудағы мәдениетаралық құзыреттілік: дис. ... Доктор пед. ғылым / Н.И. Алмазова. – Петербург, 2003. – 446 б.

2 Киреева.Н.В. Аралас сөйлеуді дамыту әдістері студенттердің дағдылары (ағылшын тілі, лингвистикалық емес университет): реферат. дис. ...мүмкіндік. пед. Ғылымдар: 13.00.02 / Н.В. Киреева. – М., 2011. – 22 б.

3 Ковалевская.Е.В. Шетел тілін оқытудағы мәселелер тілдері: Қазіргі жағдайы және болашағы / Е.В. Ковалевская. – М.: МНПИ, 1999. – Кітап. 1. – 24б.

4 Вайнрыб. Р. Грамматикалық жаттығу: Диктоглосс тәсілі, тыңдау Мәтінді қайта құру талдауы / R. Wajnryb. – Сидней: Балқыту қазаны, 1986 ж.

5 Вайнрыб.Р. Грамматикалық диктант / Р.Вайнрыб. – Оксфорд: Оксфорд Университет баспасы, 1990 ж.-77б.

6 Баранова.Н.А. Диктоглосс белсендіру құралы ретінде Ағылшын тілі сабағында оқушылардың сөйлеу және ақыл-ой әрекеті / Н.А. Баранова, Е.В. Игнатенко // Тұжырымдама: ғылыми-әдістемелік электронды журнал. – 2016. – №512. – 1-5-б. – URL: <http://e-koncept.ru/2016/76137.htm>

7 Антонова.Т.В. Шетел тілін оқытудағы диктант ретінде кіріктілген дағдыны дамыту құралы/ ҚМУ хабаршысы. Педагогика сериясы.-2017.-№3-Б.164-169.

8 Дронов. И.С. Академиялық жазуды оқыту әдістемесі оқу тобының блогы (ағылшын тілі, тіл университеті) арқылы магистранттардың дискурс: реферат. дис. ...мүмкіндік. пед. Ғылымдар / И.С. Дронов. – Тамбов, 2020. – 25 б.